

Over (de bloemetjes en) de bijtjes
Der byen boeck vergeleken met de Middelnederlandse
encyclopedieën

Door: Luella de Regt
Studentnummer: 3484114
20-06-2012
Bachelorscriptie
Begeleider: prof. dr. P.W.A. Wackers
Woorden: 14.412

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
2. Wereldbeeld en wetenschap	2
3. Thomas van Cantimpré en het bijenboek	3
3.1 Historische inleiding over Thomas van Cantimpré	
Interregnum	
Thomas' jonge jaren en wat vita's	
Overstap naar de dominicanen	
3.2 Algemene informatie over <i>Der byen boeck</i> (DBB)	
Middelnederlands	
Structuur bijenboek	
4. Inleidingen encyclopedieën	7
4.1 Over <i>Der naturen bloeme</i> (DNB)	
4.2 Over <i>Van den proprieteyten der dinghen</i> (VDPDD)	
5. Vraag 1: vergelijking informatie tussen DBB en encyclopedieën	8
5.1 Vergelijking uitgaande van <i>Der byen boeck</i>	
5.1.1 Vergelijking met Boek I: de bijenkoning	
5.1.2 Vergelijking met Boek II: het bijenvolk	
5.2 Vergelijking uitgaande van de encyclopedieën	
5.3 Conclusie	
6. Vraag 2a: hoe wordt de bijeninformatie gebruikt in DBB?	12
6.1 <i>Der Byen Boeck</i> , Boek I: de bijenkoning	
6.1.1. Uiterlijk	
6.1.2. Ontstaan van de koning	
6.1.3. Reizen	
6.1.4. Veiligheid	
6.1.5. Het volk is lief voor zijn koning	
6.1.6. De koning is lief voor zijn volk	
6.2 <i>Der Byen Boeck</i> , Boek II: het bijenvolk	
6.2.1. Drie groepen	
6.2.2. Hard werken	
6.2.3. Samen	
6.2.4. Lieve/goede bijen	
6.2.5. Weer	
6.2.6. Vijanden	
6.2.7. Algemene informatie/overig	
6.3 Conclusie	
7. Vraag 2b: hoe wordt de bijeninformatie gebruikt in de encyclopedieën?	23
7.1 DNB	
7.2 VDPDD	
8. Uiteindelijke conclusie	24
9. Literatuurlijst en verklaring afkortingen	25
10. Bijlages	26
Bijlage 1: DBB, boek I	
Bijlage 2: DBB, boek II	

1. Inleiding

Voor het vak 'Beesten in boeken', dat ik in 2011 volgde voor mijn Bachelorstudie Nederlandse Taal en Cultuur, heb ik een nota geschreven over mieren. IJverige beestjes, echte werkpaarden. Zij zijn echter niet de enige zwoegertjes in het insectenrijk: ook de bij weet van wanten. Er is zelfs een boek geschreven wat de bij als voorbeeld stelt aan kloosterlingen: *Bonum universale de apibus* (BUA) van Thomas van Cantimpré, vertaald als *Der byen boeck* (DBB). Ook in Middelnederlandse encyclopedieën wordt de bij genoemd als deugdelijk beest en harde werker.

Tijd voor nader onderzoek naar bijeninformatie in de middeleeuwen, toegespitst op het Middelnederlands. Komt de informatie in DBB overeen met de informatie in encyclopedieën uit dezelfde tijd? En hoe wordt de informatie vervolgens gebruikt in deze genres? Als je in de Middeleeuwen informatie over de bijen nodig had, zoals Thomas van Cantimpré voor zijn BUA, was de encyclopedie een logische plek om deze te zoeken. Bovendien heeft Thomas van Cantimpré zelf een encyclopedie geschreven: *De natura rerum* (DNR).

Om op de bovenstaande vragen een antwoord te formuleren, zal ik de volgende werkwijze hanteren. In hoofdstuk 2 zal ik kort bespreken hoe het wereldbeeld er toen uitzag. In hoofdstuk 3 zal ik algemene informatie geven over Thomas van Cantimpré en het ontstaan van zijn BUA en van de vertaling ervan, DBB. In hoofdstuk 4 zal ik algemene informatie geven over encyclopedieën. In hoofdstuk 5 zal ik de eerste vraag beantwoorden: in hoeverre komt de informatie in DBB overeen met de informatie die gegeven wordt in encyclopedieën? Ik zal bij deze vergelijking eerst uitgaan van DBB (5.1) en daarna van de encyclopedieën (5.2). In hoofdstuk 6 en 7 zal ik de tweede vraag beantwoorden: hoe wordt deze informatie vervolgens gebruikt? Wederom zal ik eerst uitgaan van DBB (hoofdstuk 6) en dan van de encyclopedieën. Uiteindelijk volgt er in hoofdstuk 8 een conclusie.

2. Wereldbeeld en wetenschap

In de middeleeuwen was het wereldbeeld beduidend anders.¹ De algemene overtuiging is dat God de wereld heeft geschapen door middel van het Woord: scheppen is spreken. Alles wat bestaat, verwijst uiteindelijk naar God en leert ons iets over Hem. Alle dingen zijn dus, behalve zichzelf, ook tekens. Ze zijn betekenisdragers op basis van hun eigenschappen. Elk ding heeft meer eigenschappen, dus kan het ook meer betekenissen hebben. Omdat er goede en slechte eigenschappen zijn, kan alles ten goede (in bonam partem) of ten kwade (in malam partem) geïnterpreteerd worden. Wie een ding wil allegoriseren, en dus gebruik wil maken van het tekenkarakter ervan, moet een goed beeld hebben van de eigenschappen van dingen en de daaraan gekoppelde betekenissen. *De proprietatibus rerum* (zie voor meer informatie hoofdstuk 4.2) is speciaal voor dat doel geschreven.

Ook de wetenschap was anders. In plaats van het empirisch onderzoek was alle middeleeuwse wetenschap gebaseerd op de studie van teksten. Iedere tak van wetenschap kende een aantal standaardteksten, die steeds opnieuw werden gebruikt. Deze teksten bezitten autoriteit op basis van twee criteria: intrinsieke waarde en authenticiteit. Een tekst heeft intrinsieke waarde als hij in overeenstemming is met de christelijke waarheid. De Bijbel is dus het boek met de meeste autoriteit. Een tekst bezit authenticiteit als hij kan worden toegeschreven aan een erkende autoriteit.²

¹ Voor dit hoofdstuk heb ik gebruik gemaakt van Wackers 1994.

² Wackers 1994, p. 333.

3. Thomas van Cantimpré en het bijenboek

Der byen boeck is een Middelnederlandse vertaling van het Latijnse boek *Bonum universale de apibus* (BUA) van Thomas van Cantimpré, dat hij rond 1263 schreef. Rond 1238 had hij al een ander boek geschreven: *Liber de natura rerum secundum diversos philosophos*, beter bekend als *De natura rerum* (DNR). Het is een natuurkundig naslagwerk dat later (rond 1266) bewerkt is door Jacob van Maerlant tot zijn *Der naturen bloeme*. Verder schreef Van Cantimpré een vita over een abt en vier boeken over vrouwen. Deze zal ik hier verder buiten beschouwing laten.

3.1 Historische inleiding over Thomas van Cantimpré

Interregnum

Een groot deel van Thomas' leven speelt zich af tegen de onzekere periode van het Interregnum (1254-1273). Deze term geeft de periode aan waarin het Duitse keizerrijk de facto geen leiding had. In 1245 was Keizer Frederik II van Hohenstaufen door Paus Innocentius IV in de ban gedaan. Hij overleed in 1250. Zijn zoon, koning Koenraad IV, overleed plotseling in 1254, voordat hij tot keizer gekroond kon worden. Met Koenraads dood was de laatste Hohenstaufen overleden, waardoor het onduidelijk was wie de drager van de keizerskroon van het Romeinse Rijk zou zijn. Het Romeinse Rijk bestond in die tijd uit de Nederlanden (zonder het huidige Vlaanderen) tot een groot stuk van Italië. Verder hoorden het huidige Duitsland en een stuk van Oost-Europa erbij. Frankrijk, Engeland, het Iberisch Schiereiland en Scandinavië waren dus uitgesloten. Na twintig jaar ruzie werd in 1273 de eerste Habsburger, Rudolf I, gekozen. In de tussentijd zijn er enkele mannen, namelijk Heinrich Raspe, Willem II van Holland, Alfons van Castilië en Richard Cornwell weliswaar tot Rooms koning gekozen, waardoor ze de aanstaande keizer waren, maar geen van allen hebben ze echt geheerst.

Thomas' jonge jaren en wat vita's

Volgens Stutvoet-Joanknecht houdt 'de historische achtergrond van het BUA (...) nauw verband met het persoonlijk leven van de auteur en de vroege ontwikkeling van de dominicanen orde, waartoe hij behoorde'.³ Op basis van haar werk zal ik een korte biografie schetsen (voor zover relevant) en deze koppelen aan het BUA.

Van Cantimpré leefde van ca. 1200 tot ca. 1272 en was waarschijnlijk een Brabander. Toen hij nog een kind was, maakte zijn vader een bedevaart naar het Heilige Land. Deze was ridder geweest en had meegevochten met het leger van Richard Leeuwenhart, waarschijnlijk tijdens diens strijd in West-Frankrijk waar hij zijn rechten op de Engelse troon verdedigde. Thomas' vader voelde zich schuldig over de schanddaden die met name Brabanders tijdens deze gevechten tegen de bevolking bedreven. Tijdens deze bedevaart kreeg hij de opdracht om zijn zoon, Thomas dus, tot priester te laten opleiden. Hierdoor zou zijn straftijd in het vagevuur verkort kunnen worden. Thomas voelde hierdoor altijd zware druk op zijn schouders. Hij genoot een goede educatie en was enthousiast over Jacob van Vitry (een geleerde theoloog), vooral over de manier waarop die exempels gebruikte om zijn preken te verlevendigen.

Rond 1217 trad Thomas toe tot de reguliere kanunniken van de Onze Lieve Vrouwe abdij te Cantimpré. Deze abdij stond in de traditie van de regulieren van Sint Victor, gewijd aan de martelaar Victor van Marseille en behorend bij de reguliere kanunniken volgens de regel van Augustinus. Rond 1223 begon hij aan zijn eerste, aan ons nog bekende, werk: de vita van abt Johannes. Gedeelten hieruit zijn ook opgenomen in het BUA. In 1228 onderbrak hij de vita en voltooide deze pas in 1270, vlak voor zijn dood.

³ Stutvoet-Joanknecht 1990, p.7*.

Van Cantimpré behaalde zijn doctorsgraad in de theologie in Parijs en begon rondreizen te maken om ervoor te zorgen dat de christelijke bevolking zijn leven verbeterde. Tijdens deze reizen legde hij contacten met een aantal begijnen- en begardenbewegingen. In 1224 werd hij tot priester gewijd, en rond die tijd begon hij met het verzamelen van gegevens voor wat later zijn *De natura rerum* zou worden. Waarschijnlijk deed hij dit niet in Cantimpré, maar in Parijs. Rond 1229 namen de dominicanen de openbare leerstoel theologie aan de universiteit over, moest Thomas' lector Bonifatius de stad verlaten en werd Thomas waarschijnlijk teruggeroepen naar Cantimpré. Hoewel de vita van abt Johannes nog niet af was, begon hij een supplement te schrijven voor de al bestaande vita van Maria van Oignies. Maria was een mystica en een van de eerste begijnen. Na haar dood schreef Jacobus van Vitry een vita over haar. Een aantal regulieren van Oignies vroeg aan Thomas om een supplement op deze vita te schrijven. Hierin worden enkele wonderen beschreven die na het ontstaan van de vita bij Maria's graf hadden plaatsgevonden. In het bijenboek staan exempelen over Maria.⁴

In zijn leven schreef Thomas nog twee andere vitae. Hij beschreef de levens van mystica Lutgard van Tongeren (1182-1246) en haar vriendin Christina van Brustem (1150-ca 1224). Lutgard van Tongeren behoorde tot Van Cantimprés vertrouwelingen. Ze was eerst een benedictijn, maar stapte later over naar een cisterciënzerinnenabdij. Zij raakte goed bevriend met Thomas, en steunde en bemoedigde hem. Christina van Brustem, beter bekend als Christina de Wonderbare, was bevriend met Lutgard. Ze was een kluizenares, en bleef haar hele leven een leek. Men geloofde dat ze in 1182 de dood was opgestaan, met als doel om op aarde te lijden voor de arme zielen.

Overstap naar de dominicanen

Rond 1232 is Thomas van Cantimpré overgestapt naar de dominicanen, en geplaatst in Leuven. Hoe hij tot deze overgang is gekomen, is onbekend. Hij voltooide de vita van Christina van Brustem als dominicaan. Voor hen was dit vast welkom: de begijnen waren aan hun zorgen toevertrouwd, en Christina kon als inspiratiebron dienen. Als dominicaan kwam de nadruk meer op de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid te liggen. Veel was gezamenlijk, en sociale gelijkheid was zeer belangrijk.

De dominicanen hadden met een aantal problemen te kampen. In 1252 overleed Johan van Wildeshusen, de ordemeester. Pas tijdens de vergadering van het Algemeen Kapittel in 1254 werd Humbert van Romans als opvolger benoemd. Humbert had geen gemakkelijke tijd, want hij kreeg te maken met twee grote problemen. Het eerste probleem ging over de aanpassing en uitbreiding van de constituties. De orde was enorm aan het groeien, en als vanouds waren hun kloosters en conventen zeer zelfstandig. Hierdoor konden ze zich beter aanpassen aan de regio waar ze zich vestigden. Men wenste nu echter meer uniformiteit en duidelijkheid over de Dominicaanse liturgie. Het tweede probleem bestond uit de aanvallen van de seculiere clerus die de onderwijsprivileges van de dominicanen betwistten. Dominicanen waren vaak universitair geschoold, en hadden daardoor veel invloed in rechtbanken. Ook werden ze gebruikt als diplomatieke tussenpersonen, en werden ze benaderd om hoge kerkelijke ambten te aanvaarden. In 1254 vielen de Parijse magistraten het universitair onderwijs aan zoals dat werd gegeven door de dominicanen. Het aanvalspunt was de kwaliteit en de aanval had een groot effect, wat nog erger werd omdat Paus Innocentius IV deze steunde.

Humbert loste het eerste probleem democratisch op: iedereen kon suggesties indienen. In 1256 presenteerde hij de gewijzigde constituties in de vergadering van het Algemeen Kapittel. Het tweede probleem loste Albert de Grote op. In 1256 was er een pauselijk proces in Anagni. Dit had Paus Alexander IV (de opvolger van Innocentius IV, die in 1254 was overleden) aan de bedelordes aangeboden, zodat zij zich konden rehabiliteren. Albert de Grote behaalde een glansrijke overwinning op de tegenstanders van de bedelorden.

⁴ Zie Stutvoet-Joanknecht 1990, I, 10 §15 en II, 53 § 259.

Rond 1240 beëindigt Thomas de werkzaamheden aan zijn *De natura rerum*. Ca 1257 vroeg een aantal vrienden hem om advies over de omgang tussen prelaten en ondergeschikten. Hoewel duidelijk is geworden dat de dominicanenleiding in deze periode met een aantal problemen te kampen had, is een concrete reden van dit verzoek niet bekend. Het was een netelig verzoek, dat enige broeders in verlegenheid had kunnen brengen. Als Thomas deze kwesties direct zou aankaarten, zou het kunnen dat mensen zich aangesproken zouden kunnen voelen. Hij moest de zaak dus indirect benaderen. Uit zijn *De natura rerum* herinnerde hij zich waarschijnlijk nog de lovende opmerkingen die over de bijen werden gemaakt, en het concept voor *Bonum universale de apibus* was geboren.

Thomas wilde graag dat het boek op grote schaal onder de broeders verspreid zou worden, 'opdat het zaad vrucht zou dragen'.⁵ Er zijn geen aanwijzingen voor dat dit daadwerkelijk gebeurd is. Bekend is wel dat er van het *Bonum universale de apibus* ongeveer honderd handschriften en zes drukken bewaard zijn gebleven.⁶ Het zijn redelijk veel handschriften en het werk is zelfs gedrukt, dus het is lang zinnig gebleven.

3.2 Algemene informatie over *Der byen boeck* (DBB)

Middelnederlands

Bonum Universale de Apibus is in het Middelnederlands vertaald als DBB. Er zijn twee Middelnederlandse vertalingen bekend: Vertaling I (1450-1451, uit Utrecht of omgeving) en Vertaling II (datering onbekend, uiterlijk 1491, uit Gelre). Van Vert. I zijn tien handschriften en twee drukken overleverd. Van Vertaling II zijn vier handschriften bewaard.⁷ Deze zijn waarschijnlijk in de Noordelijke Nederlanden vervaardigd.⁸

Stutvoet-Joanknecht heeft een vergelijking tussen deze twee vertalingen en de relevante Latijnse drukken en handschriften getrokken. Deze zal ik kort bespreken. Van het *Bonum Universale de Apibus* zijn ongeveer honderd handschriften en zes drukken bewaard gebleven. Deze drukken zijn gemaakt in Keulen (ca. 1473), nogmaals in Keulen (ca. 1478-1480), in Parijs (1516) en in Douai (1597). Van de tekst in Douai zijn 1605 en 1627 herdrukken gemaakt. Vanwege de datering zijn enkel de Keulse teksten interessant. Die uit ca. 1473 (LX) en die uit ca. 1478-1490 (LY).⁹

Van de handschriften heeft ze de Latijnse handschriften die met zekerheid uit de Noord-Nederlandse gebieden afkomstig zijn betrokken, daar zijn de vertalingen immers ook vervaardigd. Het gaat om drie handschriften uit het bisdom Utrecht: uit Hoorn (LA), uit Dordrecht (LB) en uit Utrecht (LC).¹⁰

Haar conclusies zijn dat handschriften LB en LC en de drukken LX en LY met elkaar verwant zijn, omdat steeds een bepaalde zin in de proloog ontbreekt, dezelfde zestien exempels afwezig zijn en de hoofdstuktelling in Boek II anders loopt. In handschrift LZ ontbreekt eveneens de zin in de proloog. Dit handschrift mist slechts tien in plaats van zestien exempels. Verder is de hoofdstuktelling correct.¹¹

Vertaling I is gebaseerd op een afschrift dat verwant is met LB, LC, LX en LY. Vertaling II is verwant met LA, want beide bevatten de zestien exempels wel.¹²

⁵ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 30*.

⁶ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 47*.

⁷ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 57*.

⁸ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 47*.

⁹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 161* (voetnoot 9, hoofdstuk 1) en p. 47*.

¹⁰ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 47*.

¹¹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 54*.

¹² Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 107*.

De handschriften en drukken van Vert. I lijken veel op elkaar. Dit maakt dat ze eenvoudig te vergelijken zijn en zijn er enkele opmerkingen te maken over de bewerkingstechniek. Ze worden vergeleken met een basistekst waarin de genoemde zestien exempels niet aanwezig waren. Er zijn twee exempels¹³ weggelaten, een aantal sermoenfragmenten en enkele losse opmerkingen, voornamelijk over seksuele onderwerpen. Sommige weglatingen zijn vervangen door nieuwe tekst. Verder is er soms sprake van de versterking van het vrouwelijk element: er is bijvoorbeeld naast vier verhalen van mannen die een Mariavisoen beleven, een verhaal toegevoegd van een vrouw die een Mariavisoen beleeft.¹⁴ Ook is er soms een exemplaar toegevoegd. In het geval van Vertaling II is er sprake van handschriften die meer van elkaar afwijken, deze zijn dus niet goed te vergelijken met een basistekst. Zie voor meer informatie over deze twee vertalingen Stutvoet-Joanknecht 57*-128*.

Het BUA is in het Middelnederlands vertaald voor aanhangers van de Moderne Devotie. Beide vertalingen komen uit het Oosten der Nederlanden, en ze zijn beide onder dezelfde titel bekend: *Biënboec* of *Der byen boeck*. Uit de bewaarde handschriften blijkt dat het BUA werd gelezen in mannenkloosters, *Der byen boeck* was daarentegen bedoeld voor vrouwen.¹⁵

Structuur bijenboek

Het bijenboek bestaat uit twee delen, die boeken worden genoemd. Het eerste boek gaat over de bijenkoning, allegorisch staat hij voor de prelaat¹⁶ van het klooster. Dit boek bevat 25 hoofdstukken. Het tweede boek gaat over het bijenvolk, zij staan allegorisch voor de kloosterlingen. Dit boek bevat 51 hoofdstukken. De boeken zal ik aanduiden met de Romeinse I en II, de hoofdstukken met Arabische cijfers.

De meeste hoofdstukken hebben ongeveer dezelfde opbouw. Ze beginnen met een titel, dan volgen er enkele zinnen met informatie over de bij. Dan komen er één of meer sermoenen¹⁷ waarin de informatie over de bij geduid wordt. Vervolgens kunnen er één of meer exempels en andere verhalen komen, met eventueel een sermoen ertussen. Het hoofdstuk eindigt soms met een conclusie. De hoofdstuktitels bevatten vaak ongeveer dezelfde informatie als de zinnen er direct onder. In boek I, hoofdstuk 1 tot en met 7, bestaat de hoofdstuktitel echter uit de allegorische interpretatie. De bijeninformatie wordt over het algemeen gegeven in de hoofdstuktitel (behalve dus in I:1-7), in de regels eronder en soms in de conclusie.

De hoofdstukken met een andere opbouw zijn II:1 en II:10. De aanduiding 'hoofdstuk 1' komt in boek II tweemaal voor. Alleen de tweede keer is de hoofdstuktitel opgenomen in de inhoudsopgave. De eerste hoofdstuktitel volgt direct na de aankondiging dat het tweede boek begonnen is, en zou dus beschouwd kunnen worden als de aankondiging van de inleiding, temeer omdat de structuur van tekst erachter afwijkt. In dit hoofdstuk wordt er tussen de sermoenen door namelijk ook nog informatie gegeven over de bij. Ook de aanduiding 'hoofdstuk 10' komt in boek II twee keer voor. Dit is een vreemd geval: eerst volgt de hoofdstuktitel van II:9. In plaats van de tekst van hoofdstuk 9 volgt nog een keer ongeveer dezelfde hoofdstuktitel, maar dan met de aanduiding 'X.Capitel'.¹⁸ Dan volgt de tekst van hoofdstuk 9. Na hoofdstuk 9 volgt er een andere hoofdstuktitel, wederom met de aanduiding 'X.

¹³ Zie Stutvoet-Joanknecht 1990, Boek II, 1 §18 en Boek II, 30 §55.

¹⁴ Stutvoet-Joanknecht 1990, p.108*.

¹⁵ Stutvoet-Joanknecht 1990, p.129*-130*.

¹⁶ Een prelaat is een geestelijk gezagsdrager. Van Cantimpré wijdt er verder niet over uit welke functies hij hiermee precies bedoelt, daarom zal ik zijn term blijven gebruiken.

¹⁷ Dit is de term die Stutvoet-Joanknecht in haar boek gebruikt. Ze heeft de sermoenen in de rechterkantlijn aangegeven, evenals de conclusie en de onderscheiding van de exempels. Het is mij niet duidelijk geworden waar ze het woord 'sermoen' op baseert.

¹⁸ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 68.

Capitel'.¹⁹ In de inhoudsopgave is dit anders, daarin is de eerste aanduiding van II:10 niet opgenomen. Stutvoet-Joanknecht legt dit verder niet uit.

4. Inleiding over encyclopedieën

De belangrijkste genres waarin middeleeuwse kennis over dieren verzameld was, waren de bestia (beestenboeken) en de encyclopedieën. De beestenboeken gaan terug op een oude traditie, die begon met de verschijning van de *Physiologus* in de tweede eeuw na Chr., geschreven in Alexandrië. Hiervan verschenen veel volkstalige vertalingen in Europa. Een ander belangrijk werk is de *Etymologiae*, geschreven door Isidorus van Sevilla. Een tekst wordt een bestiarius genoemd als hij informatie bevat die een combinatie is van de *Physiologus* en de *Etymologiae*. Dit is een dominant genre in de middeleeuwen. Bestia verschaften niet enkel informatie, maar interpreteren deze informatie zodat deze kan dienen als moralisatie.²⁰ Er bestaan in het Middelnederlands enkel fragmenten van bestia, dit genre zal ik daarom buiten beschouwing laten.

De encyclopedieën vinden hun oorsprong in de dertiende eeuw. Toen zijn de biologische werken van Aristoteles vertaald in Europa, en kwam er meer belangstelling voor wetenschappelijke kennis en de eigenschappen van dieren dan voor hun allegorische betekenis. De informatie uit encyclopedieën kwam eveneens uit boeken, voornamelijk die van de oude klassieken.

Zoals gezegd is de informatie die in de encyclopedieën staat, niet gebaseerd op empirische kennis die de auteur heeft opgedaan. De informatie is geselecteerd uit tekstuele bronnen die de auteur gebruikt, uit boeken van andere 'wetenschappers' dus. Voor dit bijenboek zou het voor de hand liggen om *De natura rerum*, de encyclopedie van Thomas van Cantimpré te lezen. Helaas bestaat er geen Engelse, Duitse of Nederlandse moderne vertaling van dit werk. Er bestaat echter wel een Middelnederlandse bewerking: *Der naturen bloeme* van Jacob van Maerlant. Deze zal ik gebruiken. Bovendien zal ik kijken naar de encyclopedie *Van den proprieteyten der dinghen*. Dit is een precieze Middelnederlandse vertaling van *De proprietatibus rerum*, een van de bekendste encyclopedieën uit de dertiende eeuw. Het zou namelijk goed kunnen dat Van Cantimpré voor zijn DNR dezelfde bronnen gebruikt heeft als de auteur van DPR. Informatie uit deze bronnen zou in het *Bijenboek* terecht kunnen zijn gekomen.

4.1 Over *Der naturen bloeme* (DNB)

Der naturen bloeme (DNB)²¹ is rond 1270 geschreven door Jacob van Maerlant (ca. 1235-ca. 1300). Het is een behoorlijk vrije Middelnederlandse bewerking van *De natura rerum* van Thomas van Cantimpré. Het boek bevat dertien hoofdstukken met in totaal ruim 16.500 regels en gaat over het mooiste uit de natuur. De hoofdstukken gaan over de mens, viervoetige dieren, vogels, zeemonsters, vissen, slangen, insecten, gewone bomen en specerijbomen, geneeskrachtige kruiden, vermaarde bronnen, waardevolle stenen en metalen. Het gedeelte van de bij staat in het stuk over insecten ('wormen' in het Middelnederlands), in de regels 11516-11739. Evenals DNR is DNB bedoeld om feitelijke informatie over te dragen.²²

¹⁹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 81.

²⁰ Ontleend aan <http://www.bestiary.ca/intro.htm>, juni 2012.

²¹ Zie voor de tekst http://www.dbnl.org/tekst/maer002dern02_01/index.php. De tekst over de bij staat hier: http://www.dbnl.org/tekst/maer002dern02_01/maer002dern02_01_0016.php?q=.

²² Van Oostrom 2006, p. 506.

4.2 Over *Van den proprieteyten der dinghen* (VDPDD)

Van den proprieteyten der dinghen is een Middel nederlandse vertaling van *De proprietatibus rerum* (ca. 1240) van de Franciscan Bartholomeus Anglicus. De vertaling is in 1485 gepubliceerd door de Haarlemse drukker en uitgever Jacobus Bellaert. Wie deze vertaling gemaakt heeft is onbekend. Dit is de tweede en enige andere overgeleverde Middel nederlandse encyclopedie.²³ Hij verschilt van *Der Naturen Bloeme* omdat het enkel gaat over de eigenschappen van wezens. Bovendien komt de bij twee keer in VDPDD voor: één keer in boek 12, het boek over vogels.²⁴ De bij is namelijk een vogel, omdat hij vleugeltjes heeft. De tweede keer komt de bij voor in boek 18, het boek over 'gewone' dieren.²⁵ De bij hoort ook bij deze categorie, omdat hij net als de gewone dieren pootjes heeft.

5. Vraag 1: vergelijking informatie tussen DBB en encyclopedieën

In dit hoofdstuk zal ik de informatie vergelijken zoals die gegeven is in DBB en in de encyclopedieën. Eerst zal ik uitgaan van DBB, dan van de encyclopedieën.

5.1 Vergelijking uitgaande van *Der byen boeck*

Ik heb het *Bijenboek* allereerst vergeleken met DNB. De bijeninformatie die in de hoofdstukken van het bijenboek staat, kwam regelmatig terug in DNB. Van enkele hoofdstukken kwam de informatie echter niet terug in DNB. Deze informatie heb ik vergeleken met VDPDD. De informatie in sommige hoofdstukken stond vervolgens wel in VDPDD, de informatie in andere hoofdstukken niet. Beide categorieën (zowel de hoofdstukken met informatie die niet in DNB maar wel in VDPDD stond als de hoofdstukken met informatie die noch in DNB, noch in VDPDD stond) heb ik vervolgens vergeleken met DNR. Omdat bepaalde informatie wel in DNR staat, maar niet in DNB is het duidelijk dat DNB bekort is ten opzichte van DNR. Er is een deel wat niet in DNB zit, maar wel in DNR. Niet alle bijeninformatie in DBB staat in DNR. Thomas van Cantimpré heeft logischerwijs wel zijn eigen werk, DNR dus, gebruikt, maar niet één op één.

De resultaten zijn te vinden in Bijlage 1 en 2. Onder 'Hfdst' staat het nummer dat correspondeert met het betreffende hoofdstuk in DBB. Onder 'Bijeninformatie' staat de Bijeninformatie die in dat hoofdstuk te vinden is. Zoals gezegd in hoofdstuk 3.2 staat deze bijeninformatie meestal in de hoofdstuktitel of er direct onder. Onder 'DNB', 'VDPDD12' en 'VDPDD18' staan nummers. Dit zijn de regelnummers waar de bijeninformatie in respectievelijk *Der Naturen Bloeme* en *Van den proprieteyten der dinghen, boek 12 en 18* staat. Onder DNR staan nummers of kruisjes. De kruisjes betekenen dat de tekst niet in DNR voorkomt. De nummers verwijzen naar de paginanummers van de editie van Boese.²⁶ De nummers achter de komma's verwijzen naar de regels in deze editie.

5.1.1 Vergelijking met DBB, Boek I: de bijenkoning

De resultaten van DBB, Boek I staan in bijlage 1. Zoals in de tabel te zien is, zijn er vijf hoofdstukken die niet in DNB en DNR staan. Deze staan ook niet in VDPDD. Dit zijn:

²³ Zie Wackers 2001.

²⁴ VDPDD r. 33766-33973.

²⁵ VDPDD r. 58868-59237.

²⁶ Boese 1973.

2	Vele coninghen beghynnen vake te werden in enen ymme korue
7	De coninck der byen en wort nicht verciert mit enighen sunderlinghen tekene bouen andere byen
13	Isset dat welke bye den coninc so na vleghet dat he sine vloghele quetset. de en sal nicht vntvleen der schaer se en werde ghewroken
17	By den coninck sin wrede stockers de de misdadighen pinen mit der doet
20	Isset dat daer ienighe bye moeder is ofte bi euenturen dwelet der volghet de coninck mit sinen roke. opdat he verlichte de daer mode is. ende weder tot rechte brenghet de daer dwelet

Deze informatie over de bijenkoning is dus in geen enkele encyclopedie, inclusief de DNR die Van Cantimpré zelf geschreven heeft, terug te vinden. Tussen deze informatie is geen duidelijk verband te zien. In hoofdstuk 6.1.1 heb ik de informatie in DBB, Boek I verdeeld in zes categorieën. Deze vijf hoofdstukken horen respectievelijk in de categorieën 2 (ontstaan van de koning), 1 (uiterlijk), 4 (veiligheid), 4 en 6 (de koning is lief voor zijn volk) thuis. De hoofdstukken die in categorie vier horen, zijn beide bijzonder gewelddadig, maar verder zijn er geen overeenkomsten te vinden. Ook de allegorische betekenis die Thomas aan deze informatie geeft levert geen duidelijke verbanden op.

Duidelijk is dat er vijf hoofdstukken uit Boek I niet terugkomen in één van de encyclopedieën. Op dit moment in het betoog is dit nog niet te verklaren. Ik kom erop terug in hoofdstuk 8, de uiteindelijke conclusie.

5.1.2 Vergelijking met DBB, Boek II: het bijenvolk

De resultaten van de vergelijking van Boek II staan in bijlage 2. Zoals in de tabel te zien is, zijn er elf hoofdstukken die niet in DNB en DNR staan. Hiervan staan er drie wel in VDPDD. Dit zijn:

27	DE de ioghet hebben trecken wt to werke ende de oldesten werken binnen.
38	WNderlicke reynicheit is vnder den byen. Al de vnreinicheit ver gadderen se int middel ende ghene vnreinicheit blijft daer ver halen. want//eer gheuoech leggen se binnen in den korf vp dat se nicht veer vth en doruen gaen. ende wanneert vnweder is dat se ledich syn van den anderen werke. so draghen se de vnreinicheit vth.
49	U<V>th der byen vrolicheit ende ere gude varwe verstet men ere ghesuntheit.

De hoofdstukken die in geen enkel encyclopedisch werk staan, zijn:

6	DE clen byen ofte dornen helpen den moder nicht allene in den werken mer ock in der vrucht
15	DE ware byen hebben elck enen anghel mer daer mede en schade ghen se nicht den sachtmodighen meer so wy daer hebben bitter sweet ende van// naturen stinkende sin de veruolghen se ende steken
20	DE bien veruullen de doget der gasterien. Want se ontfangen to em in vromde bien de gueder ende sachtmodigher naturen sin
36	DE byen en schaden ghenen vruchten. noch oek den doden vruchten
45	ALs de byen vlegghen ouer walrukenden acker soe blijuen se begherlike hanghende an den blomen. Ende dar de ruerkens ouer dat gras lopen dar hanghen se an den soten krude. ende se arbeiden sorchuoldelicke to vnder vinden den soten roke
46	DE byen werden besloten bynnen den palen eens landes
53	DEs somers vlegghen de byen vth ende recht ofte se mit langhen verdrete des wynters vermoyet weren. so reken se vth ore lede ende ore vloghele ende mit mennichuoldigher vroude vlegghen se vth in de rume lucht

56	DE hornten veruolghen oeck de byen. ende se anuechten se vth naturlicken hate. To der kunne der hurnten werden oeck mede to gheuoghet drierhande kunne van anderen wormen. Alse vleder muse. weuele ende [stupestres]
----	---

Deze informatie over het bijenvolk is dus in geen enkele encyclopedie, inclusief de DNR die Van Cantimpré zelf geschreven heeft, terug te vinden. Tussen deze informatie is geen duidelijk verband te zien. In hoofdstuk 6.2.1 heb ik de informatie in DBB, Boek II verdeeld in zes categorieën. Deze informatie hoort thuis in zes van de zeven categorieën. Categorie 1 (drie groepen), 2 (hard werken), 5 (weer), 6 (vijanden) en 7 (algemene informatie/overig) komen allemaal één keer voor. Categorie 4 (lieve/goede bijen) komt drie keer voor (hoofdstuk 15, 20 en 36). Meer overeenkomsten heb ik helaas niet gevonden.

Duidelijk is dat er acht hoofdstukken uit Boek II niet terugkomen in één van de encyclopedieën. Op dit moment in het betoog is dit nog niet te verklaren. Ik kom erop terug in hoofdstuk 8, de uiteindelijke conclusie.

5.2 Vergelijking uitgaande van de encyclopedieën

In dit hoofdstuk heb ik de encyclopedieën vergeleken met DBB. Daarbij ben ik dus uitgegaan van de encyclopedieën. Omdat de informatie in de encyclopedieën veel meer tekst bevat dan de zinnen in DBB, was dit een lastige opgave. In de encyclopedieën was de informatie namelijk veel uitgebreider opgeschreven dan in DBB. Dingen werden langer uitgelegd en er werden meer voorbeelden gegeven. Ook werd de informatie herhaald. Bovendien was de informatie anders gesorteerd. Dit zal ik uitleggen in hoofdstuk 7. Toch heb ik een aantal tendensen eruit kunnen filteren. Deze zal ik hieronder één voor één bespreken.

Meerdere soorten bijen

Allereerst wordt er in de encyclopedieën over gesproken dat er meerdere soorten bijen zijn. Zo verschillen de bijen die op de boerderij zijn opgegroeid van de bijen in de bergen. Ze worden gevoed door andere bloemen, dus zijn de bijen in de bergen kleiner maar sterker.²⁷ Verder zijn de bijen die gevoed worden door de bloemen in het gebergte, in de weilanden en op de boerderijen kleiner maar beter in hun productie dan de bijen die door andere bloemen gevoed worden.²⁸

Sommige bijen zijn nijdig van aard, lelijk en agressiever dan de anderen, maar zij werken wel beter. Andere bijen zijn hoofs. Daarvan zijn sommige bijen kort en kleurrijk, anderen zijn rond, anderen wit en weer anderen zijn lang als wespen en harig. Deze lange, harige bijen zijn gemener.²⁹

Ook bestaat er een bijensoort die 'sweto'³⁰ genoemd worden. Zij zijn vals en stelen de honing van andere bijen. De goede bijen doden hen zodra zij merken dat ze bestolen worden.³¹ Een ander bijengeslacht heet labion. Zij doden bijen die honing maken en verderven hun korven. Bewakers steken deze bijen in de honing, zodat ze zoveel eten dat ze niet meer kunnen ontsnappen. Dan worden ze door de goede bijen gedood.³²

In de encyclopedieën is er sprake van twee soorten koningen. De ene soort is rood, de ander zwart.³³ De rode is de beste.³⁴

²⁷ VDPDD r. 33906-33912.

²⁸ VDPDD r. 59154-59158.

²⁹ VDPDD r. 59058-59067.

³⁰ Ik heb voor dit woord geen vertaling kunnen vinden.

³¹ VDPDD r. 59036-59042.

³² VDPDD r. 59185-59193.

³³ VDPDD r. 59147-59150.

³⁴ VDPDD r. 33901-33903.

Bijen zijn gemener

Vergeleken met DBB zijn de bijen in de encyclopedie minder vredelievend. Zo wordt er gezegd: 'daer en is geen creatuer barnender ter wrake dan die bye wanneer dat sie toernich gemaect is'.³⁵ Bijen zijn dus een wraaklustig volkje. Verder beroven ze andere bijen met geweld als hun korf leeg is.³⁶ Er zijn bijendorpen die gemeen zijn. Ze zijn krachtig en wreed en willen winnen.³⁷ Tijdens een gevecht zullen de bijen zich verweren als zij een koning hebben, deze zal ze dan aanvoeren. Er zijn veel dingen aanleiding voor ruzie die zorgt voor twee vechtende koningen. Deze ruzie kan worden gestopt met rook of buskruit.³⁸

Beesten die geen bijen zijn

In de encyclopedieën wordt er in de bijenhoofdstukken gesproken over beesten die geen bijen zijn. Deze informatie komt niet altijd in DBB terug. Hieronder zal ik deze dieren opsommen.

Allereerst zijn er vijandige diersoorten: de spinnen en de wormen. Om zich tegen de spinnen te beschermen, halen de bijen alle voeding uit de buurt weg. Anders komt er een spin op af en zouden alle bijen sterven.³⁹ Verder bepissen spinnen de korf van boven.⁴⁰ Naast de spinnen zijn er de 'gusanas', de wormen. Zij komen de korf in en doorsteken de vleugels van de bijen. De bijen achtervolgen ze en steken ze dood.⁴¹

In VDPDD boek 18, in het hoofdstuk over de bijen, wordt verder gesproken over een vlieg die op de bijen lijkt: de 'papilio', de mot dus. Hij springt in de kaars omdat hij van was leeft. Hij laat viezigheid achter waar 'Teredones', goudwormen, op af komen die de was zeer begeren. Deze wormen worden ziek als zij te veel eten, wat hen vaak in de lente gebeurt.⁴²

Korf

In de encyclopedieën wordt er vergeleken met DBB meer verteld over de korf. Er wordt nauwgezet uitgelegd hoe deze gemaakt en beschermd wordt.⁴³ De bijen maken eerst raten, stoppen er dan was in en maken huizen met zes kamertjes per huis. De korf wordt ter bescherming boven versterkt met taai sap uit bomen en kruiden. Verder bestrijken de bijen hun korf met een plakkerig goedje. Als de opening te wijd is, vernauwen zij deze met allerlei sappen van kruiden of met zwarte teer die scherp ruikt.

Werkwijze bijen

Naast de uitleg van de productie en beveiliging van de korf, geven de encyclopedieën meer informatie over de werkwijze van de productie van andere materialen.

Zo wordt er uitgelegd hoe zij was en nectar uit bloemen halen.⁴⁴ Ze verzamelen de was met de voorste voeten en verplaatsen die via de middelste voeten naar de achterste voeten. Als ze nectar verzamelen, gaan ze naar de eerste bloem en maken deze leeg, en dan pas naar de volgende. Maar hoe zij de honing verzamelen en wat voor materie deze honing precies is, kunnen wij niet goed begrijpen.

³⁵ VDPDD r. 59210-59212.

³⁶ VDPDD r. 59046-59048.

³⁷ DNB r. 11695-11697.

³⁸ VDPDD r. 59053-59057, DNB r. 11690-11693.

³⁹ VDPDD r. 33912-33916.

⁴⁰ VDPDD r. 59105-59107.

⁴¹ VDPDD r. 59167-59174.

⁴² VDPDD r. 59107-19115.

⁴³ VDPDD r. 33860-33870, 58896-58903, 59128-59138.

⁴⁴ VDPDD r. 33872-33885, 58946-58949.

Ook wordt er uitgelegd hoe ze precies raten maken.⁴⁵ Eerst maken ze een soort korstje, dat bitter van smaak is. Dit wordt 'comosi' genoemd. Vervolgens maken ze een zoeter korstje, het begin van de was. Dit wordt 'dulceres', banket, genoemd. De derde keer maken ze een grovere materie, 'perplim', waarmee ze de raten beschermen tegen onder meer kou.

Geneesmiddel

Bijen zijn heel nuttig zijn voor de productie van was en honing. Behalve dat honing een lekkere spijs is, kan je hem gebruiken als medicijn: hij zuivert, heeft geneeskracht en vermindert de bitterheid van medicijnen. Gemengd met warm water helpt hij tegen maagzuur. Als je de honing braadt in een scherf maakt het je gezicht mooi, en als je er siroop van maakt is hij goed tegen koorts.⁴⁶

5.3 Conclusie

Zoals in de vorige twee paragrafen is beschreven, komt de informatie tussen DBB en de encyclopedieën niet overeen. In DBB staan in totaal dertien hoofdstukken (vijf in Boek I, acht in Boek II) die niet terugkomen in één van de encyclopedieën. Deze hoofdstukken hebben weinig met elkaar gemeen. Hier heb ik op dit moment in het betoog nog geen duidelijke verklaring voor. Ik kom er op terug in hoofdstuk 8, de uiteindelijke conclusie

In de encyclopedieën staat bepaalde soort informatie die niet in DBB staat. Deze informatie heeft voornamelijk betrekking op een aantal dingen. Allereerst zijn er meerdere soorten bijen. Daarnaast wordt er gesproken over beesten die geen bijen zijn, maar wel met bijen te maken hebben. Ze lijken namelijk op bijen of ze zijn hun vijanden. Verder zijn bijen gemener dan in DBB. Ook de werkwijze van de bijen wordt uitgebreider beschreven: hoe ze hun materialen verzamelen, hoe ze hun korf maken en deze beschermen. Verder wordt uitgelegd hoe je bijenhoning als geneesmiddel kunt gebruiken.

6. Vraag 2a: hoe wordt de bijeninformatie gebruikt in DBB?

Deze vraag valt uiteen in drie deelvragen: welke bijeninformatie wordt er precies gegeven, hoe is deze informatie geordend en hoe allegoriseert Thomas de informatie? Deze vragen zal ik hieronder per boek proberen te beantwoorden.

6.1 *Der Byen Boeck*, Boek I: de bijenkoning

In dit hoofdstuk zal ik bekijken wat er in Boek I gezegd wordt over de bijenkoning. Hierbij is een grote variëteit aan feitjes naar boven gekomen. Om in deze kluwen van informatie wat structuur aan te brengen, heb ik zelf een aantal categorieën geformuleerd. Deze categorieën zijn:

1. Uiterlijk
2. Ontstaan van de koning
3. Reizen
4. Veiligheid
5. Het volk is lief⁴⁷ voor zijn koning.
6. De koning is lief voor zijn volk

⁴⁵ VDPDD r. 58904-58914.

⁴⁶ DNB r. 11726-11739.

⁴⁷ Hoewel deze term niet ideaal is, heb ik besloten hem voor de duidelijkheid te gebruiken. Hij betekent in deze context dat het volk van zijn koning houdt en vice versa, en ze zich zo gedragen. Ze doen dus 'lieve' dingen voor elkaar, beschermen en helpen elkaar etc.

Deze categorieën zal ik achtereenvolgens bespreken. Eerst zal ik vertellen welk hoofdstuk in welke categorie thuishoort, vervolgens zal ik bespreken wat er zoal in deze hoofdstukken gezegd wordt over de koning en zijn volk. Erna zal ik bespreken waarom de hoofdstukken van de betreffende categorie op deze locatie in het boek terecht kwamen. Vervolgens zal ik kort beschrijven hoe elke eigenschap is geïnterpreteerd. Ten slotte zal ik de opvallendheden per categorie en hoofdstuk bespreken

6.1.1 Uiterlijk

In hoofdstukken 1, 4, 6, 7, 8 en 9 vind je uitspraken over het uiterlijk.

Wat

Hierin wordt verteld hoe de koning eruit ziet. Hij heeft de kleur van honing van de beste bloemen en op zijn voorhoofd een vlek. Hij is niet versierd met een bijzonder teken (dit is een tegenspraak, onder 'opvallend' zal ik hierover uitwijden). Verder is hij mooier en tweemaal groter dan de andere bijen en hij heeft geen angel.

Waar

De hoofdstukken die in deze categorie vallen, staan allemaal aan het begin van het boek. Dit is niet vreemd, uiterlijk is immers een goed onderwerp om je verhaal mee te beginnen.

Betekenis

Het uiterlijk wordt in hoofdstuk 1, 4 en 6 allegorisch geïnterpreteerd als het gedrag: een mooi uiterlijk betekent een goed gedrag. In hoofdstuk 7 en 8 wordt het uiterlijk echter letterlijk opgevat: de bijenkoning heeft geen mooie kleding. Augustinus had geen behoefte aan mooie kleding, dus monniken mogen dit ook niet willen en de prelaat al helemaal niet. Verder is de bijenkoning groter, omdat hij zwaardere lasten moet dragen. Zijn schoonheid wordt echter niet verklaard, net zomin als de informatie in hoofdstuk 9, waarin verteld wordt dat zijn vleugels korter zijn. Zie voor meer informatie over hoofdstuk 9 'opvallend'.

Opvallend

Er vallen twee stukken op. Allereerst is er een tegenspraak in de tekst. In hoofdstuk 6 zegt Van Cantimpré namelijk 'De coninck der byen heuet in den voerhouede ene vleckede daer he mede verciert wort'⁴⁸, terwijl hij in hoofdstuk 7 (vlak erna dus) meldt dat 'de coninck der byen en wort nicht verciert mit enighen sunderlinghen tekene bouen andere byen'.⁴⁹ Mijn verklaring hiervoor is dat de informatie in hoofdstuk 7 over zijn lichaam gaat, terwijl die vlek op het voorhoofd van de koning zit. De interpretatie die Van Cantimpré vervolgens van beide hoofdstukken geeft, komt hiermee overeen. Een goede prelaat moet een metaforische goud-zilveren kroon dragen, waarin het zilver voor de woorden van de heer staan, en het goud voor het geweten. Hij mag echter geen sierlijke kleding aanhebben, maar enkel de kroon van de deugd dragen.⁵⁰

Het tweede dat opvalt, is dat expliciet vermeld wordt dat de koning geen angel heeft. De koning is echter wel gewapend. In de tekst wordt namelijk vermeld dat de koning 'nochtant is (...) ghewapent mit moghentheit ende myt vnsichlicheit'.⁵¹ Volgens de interpretatie staat een angel voor wreedheid, en Jezus was juist zachtmoedig en ootmoedig, dus moet de mens dit ook zijn, en de prelaat al helemaal.

⁴⁸ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 15, r. 33-34.

⁴⁹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 16, r. 12-13.

⁵⁰ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 19, r. 17-19.

⁵¹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 13, r. 30-31.

Desalniettemin is de koning (en dus ook de prelaat) gewapend met macht en eerbiedwekkendheid, zodat ze door goede onderdanen zowel bemind als gevreesd worden.⁵²

De informatie uit hoofdstuk 9, de vleugels van de koning zijn korter, wordt verklaard door informatie die in hoofdstuk 10 staat: de koning vliegt in het midden en heeft dus geen lange vleugels nodig.⁵³ In hoofdstuk 9 wordt enkel duidelijk gemaakt dat de koning hierover niet moet klagen.

6.1.2 Ontstaan van de koning

In hoofdstukken 2, 3 en 5 vind je uitspraken over het ontstaan van de koning.

Wat

Naast zijn uiterlijk wordt er meer algemene informatie over de koning gegeven. De koning ontstaat in een korf, hoe precies is echter niet helder. Eerst zijn er meer kandidaten, maar er wordt er slechts één gekozen. De andere kandidaten moeten dan dood, zodat er geen tweedracht in de korf ontstaat, en er dus één koning overblijft.

Waar

Dit staat allemaal aan het begin van de tekst, tussen de beschrijving van zijn uiterlijk in.

Betekenis

Prelaten moeten het volk beschermen, niet verdrukken. Slechts als ze dat doet, worden ze verheven. Goede mensen zijn na de lessen van de apostelen dubbel eerwaardig, ook de prelaat. De bijen doden de overige kandidaten omdat bijna alle machtigen hun macht misbruiken. Dit is heel slecht en hier moet je voor oppassen. De bijen hebben slechts één koning, net als er in ieder keizerrijk maar één keizer is, en in ieder koninkrijk slechts één koning hoort te zijn. Je moet geen twee heren dienen, dus mogen er geen twee hoofden zijn. In Rome is dit momenteel helaas niet het geval. In 1252 werd Petrus in Verona gedood, en Keizer Frederik (I van Hohenstaufen) verdreef Paus Alexander (III). Hierom is Rome, de machtigste stad ter wereld, aangeslagen en hebben ze twee hoofden. Zie voor meer uitleg hieronder.

Opvallend

Bijen zijn een vredelievend volkje, maar de kandidaatsprocedure is bijzonder gewelddadig. Dit staat niet in *Der Naturen Bloeme*, niet in VDPDD en ook niet in DNR. Waarschijnlijk heeft Thomas het toegevoegd om zijn actuele punt (zie hieronder) duidelijk te krijgen. Zie voor meer informatie hoofdstuk 5.

Thomas van Cantimpré gaat in de betekenis van deze hoofdstukken erg in op de actuele situatie van het interregnum. In hoofdstuk vijf noemt hij zelfs een jaartal en laat hij blijken dat hij niet tevreden is. Mensen horen, net als bijen, één hoofd te hebben. Niet minder, maar ook zeker niet meer. De geschiedenis over Keizer Frederik I, waar Thomas naar verwijst, gaat als volgt. In 1159 overleed paus Adrianus IV en bij de verkiezingen voor de nieuwe paus waren de partijen verdeeld tussen een pro-keizerlijke en een pro-Siciliaanse partij. De pro-Siciliaanse paus leek gewonnen te hebben. Toen dit aangekondigd zou worden, trok Victor III, de pro-keizerlijke kandidaat, de officiële mantel uit de handen van de bode en riep zichzelf tot paus uit. De pro-Siciliaanse kandidaat vertrok uit Rome en riep zichzelf tot 'echte paus' uit. Hij heette Alexander III. Toen waren er dus twee pausen: Victor III, die de steun had van Keizer Frederik I en Alexander III, de rechtmatige winnaar. Dit werd pas in 1171 opgelost, vanaf dat moment was Alexander III de enige paus.

⁵² Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 14, r. 48-51.

⁵³ Stutvoet-Joanknecht 1990, Boek I, 10.

6.1.3 Reizen

In hoofdstukken: 10, 12, 14, 15 en 18 vind je uitspraken over reizen.

Wat

Hierin wordt verteld dat de koning liever binnen blijft, en slechts uitreist als het moet. Soms vliegt hij met de bijen mee en bekijkt hoe ze werken. Als hij uitreist, wachten de bijen in hun holletjes, totdat de koning is uitgevlogen. Vervolgens vormen de bijen een kluitje om hem heen. Dan vliegt hij tussen de bijen in. Hierdoor heeft deze categorie een overlap met de categorie Veiligheid (en daarmee met categorie volk is lief voor koning).

Waar

Deze informatie staat na de algemene informatie over de koning (uiterlijk en ontstaansgeschiedenis), maar voor het blok waarin verteld wordt dat de bijen zoveel van hem houden.

Betekenis

De interpretatie verschilt per hoofdstuk. Het feit dat de koning in het midden vliegt, betekent dat de prelaat voor vrede onder zijn onderdanen moet zorgen. Deze onderdanen moeten zuinig zijn op hun oversten, en hen zowel geestelijk als lichamelijk bijstaan op hun reizen. Het feit dat de koning als eerste uitvliegt, betekent dat de prelaat de regels maakt, die niemand vervolgens mag overtreden. Verder moet de prelaat toezicht houden dat de onderdanen hard werken. Hij moet ze vermanen en zo nodig meewerken. Van Cantimpré waarschuwt dat prelaten niet onnodig (duur) moeten gaan reizen

Opvallend

Zoals gezegd onder '6.1.1 Uiterlijk' verwijst hoofdstuk 9 (zijn vleugels zijn korter) naar hoofdstuk 10 (de koning vliegt in het midden). In het midden wordt hij namelijk goed beschermd en heeft hij dus geen grote vleugels nodig. Hoofdstuk 10 verwijst op zijn beurt naar hoofdstuk 11 (de bijen zijn blij dat ze gezien mogen worden in de dienst van hun koning),⁵⁴ wat ik heb geclassificeerd onder 6.1.5 'het volk is lief voor zijn koning'. Dat de koning in het midden vliegt, betekent namelijk dat de prelaat voor vrede moet zorgen. Als hij dit doet, zijn de onderdanen gelukkig, en is hoofdstuk 11 waar. Dit verklaart waarom hoofdstuk 11, dat in categorie 5 (het volk is lief voor zijn koning) thuishoort, op deze locatie in het boek staat, midden tussen 'reizen' in.

6.1.4 Veiligheid

In hoofdstukken 12, 13, 16, 17 en 19 vind je uitspraken over veiligheid.

Wat

Zoals blijkt uit hoofdstuk 11 houdt het volk heel veel van zijn koning en moet hij dus goed beschermd worden, zeker als hij weg is uit de veilige korf. In principe zijn bijen een vredelievend volkje (zie 6.2.4), maar als een van de bijen de vleugels van de koning kwetst, zal hij worden gestraft. Ook misdadigers worden zwaar gestraft.

Waar

Na (en tijdens) de informatie over reizen. De koning moet goed beschermd worden als hij buiten is, daarom is er deels overlap tussen de categorieën reizen en veiligheid.

⁵⁴ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 22, r. 18.

Betekenis

De prelaat moet goed beschermd worden. Zowel geestelijk als lichamelijk door beproefde mannen. Als een onderdaan de prelaat expres tergt, krijgt hij de zwaarste toorn van de andere onderdanen over zich heen. De vleugel staat voor de schouwing of het geestelijk leven, en gaat dus over 'bespiegeling en overpeinzing van God en het goddelijke'.⁵⁵ Natuurlijk pijnigt de kerk niet met de dood, maar bestraft en berispt met als doel om de gebreken te doden. Verder moet de koning (en dus ook de prelaat) alleen reizen als dit noodzakelijk is.

Opvallend

Bijen zijn in principe een vredelievend volkje, maar Boek I, hoofdstukken 13 en 17 maken duidelijk dat je niet aan hun koning moet komen (hier zijn overigens meer uitzonderingen te bedenken. Een mislukte koningskandidaat of vijanden komen er ook niet goed vanaf). Mijn verklaring voor het feit dat ze door Thomas (en overigens ook in de encyclopedieën) nog steeds als vredelievend worden gezien, is dat bijen er alles aan doen om de vrede te bewaren. Zeker voor Thomas van Cantimpré is het belangrijk dat men de bijen als vriendelijk blijft zien, dan komt zijn boodschap immers beter over. Thomas van Cantimpré benadrukt in *Der byen boeck* dat de kerk vergevingsgezinder is dan de bijen, en geen mensen doodt: 'Et is apenbaer dat de hilighe kerke nicht en piniget mit der doet'.⁵⁶

6.1.5 Het volk is lief voor zijn koning

In hoofdstukken 11, 21, 22, 23, 24 en 25 vind je uitspraken over het fenomeen dat het volk lief is voor zijn koning.

Het bijenvolk is dol op zijn koning, waarschijnlijk omdat ze hun koning kiezen. Deze liefde uit zich in allerlei daden: ze beschermen hem, zijn hem gehoorzaam, zijn blij om in zijn buurt te zijn en verdrietig als hij is overleden. Als hij moe is, dragen ze hem.

Waar

Deze informatie wordt aan het eind van Boek I gegeven, vlak bij de categorie dat de koning lief is voor zijn volk. Hoofdstuk 11 staat veel eerder. De reden hiervoor is uitgelegd onder '3. Reizen'.

Betekenis

Dat de bijen zichzelf wegcijferen voor hun koning, betekent dat de kloosterling zich met genoegen aan zijn overste moet onderwerpen. Deze helpt tegen de bekoringen van het kwade, en alles wat je voor hem doet, is goed voor jou. Doe dit ook als hij niet aanwezig is. Verder is de kleine bij veel eendrachtiger dan de mens,⁵⁷ zelfs dan mensen in de Bijbel.⁵⁸ Probeer dus zo eendrachtig mogelijk te zijn. Bovendien is het een grote deugd als de jongeren bereid zijn om te sterven voor de ouderen. Wederom: cijfer jezelf weg, je overste en de ouderen zijn veel belangrijker.

Opvallend

Hoofdstuk 11 staat veel eerder. De reden hiervoor is uitgelegd onder '6.1.3. Reizen'.

⁵⁵ Zie 1 van het lemma Schouwinge I, MNW op INL

(<http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=50352&lemma=schouwinge>, juni 2012)

⁵⁶ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 30, r. 30-31.

⁵⁷ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 41, r.1-3.

⁵⁸ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 42, r. 41-52 en p. 43, r. 21-27.

6.1.6 De koning is lief voor zijn volk

In hoofdstukken: 20 en 21 vind je uitspraken over het fenomeen dat de koning lief is voor zijn volk.

Wat

De koning is goed en bezorgd om zijn volk. Dit wordt enkel in hoofdstuk 21 gezegd, terwijl deze informatie heel vaak geïmpliceerd wordt. Zijn uiterlijk wijst op zijn goedheid (zie 6.1.1). Zoals gezegd wijst een mooi uiterlijk op een goed gedrag. Verder wordt er verteld dat de koning en zijn geur vermoeide en verdwaalde bijen helpt om de weg terug te vinden.

Waar

In de buurt van de informatie dat het bijenvolk lief is voor zijn koning. Daar deze informatie een wederkerige relatie betreft (de koning is goed, dus zijn de bijen gehoorzaam, dus is de koning goed etc.), is dit niet vreemd.

Betekenis

Zoals gezegd helpen de bijenkoning en diens geur vermoeide en verdwaalde bijen de weg terug te vinden naar de korf. De vermoeidheid betekent dat de mens alleen loopt in de weg van de geboden van God. Als hij weggaat van het klooster dient een goede prelaat dicht te volgen met de rook van zijn goede reputatie en met zijn innige gebeden om de afgedwaalden te zoeken. Dan kan de afgedwaalde gecorrigeerd worden.

Opvallend

Niets

6.2 *Der Byen Boeck*, Boek II: het bijenvolk

In dit hoofdstuk zal ik bekijken wat er in Boek II gezegd wordt over het bijenvolk. Dit boek telt 56 hoofdstukken, meer dan dubbel zoveel vergeleken met Boek I. Mede hierdoor komt het boek wat chaotischer over dan Boek I. Ook in dit geval heb ik de informatie proberen te verdelen in categorieën. Het zijn zes afgebakende categorieën en één restcategorie:

1. Drie groepen
2. Hard werken
3. Samen
4. Lieve/goede bijen
5. Weer
6. Vijanden
7. Algemene informatie/overig

Deze categorieën zal ik achtereenvolgens bespreken. Eerst zal ik vertellen welk hoofdstuk in welke categorie thuishoort, vervolgens zal ik bespreken wat er zoal in deze hoofdstukjes gezegd wordt over de bij. Erna zal ik bespreken waarom de betreffende categorie op deze locatie terecht kwam. Vervolgens zal ik kort beschrijven hoe elke eigenschap is geïnterpreteerd. Ten slotte zal ik de opvallendheden per categorie en hoofdstuk bespreken

6.2.1 Drie groepen

In hoofdstukken 1, 2, 3, 4, 5 en 6 vind je uitspraken over de drie groepen.

Wat

Thomas van Cantimpré legt eerst uit dat alles in drieën verdeeld wordt. In de kerk bestaan de drie groepen uit de bisschop, de priester en de klerk. Eén vorst heerst over hen: de paus. In de wereld zijn deze groepen de prinsen, de ridders en het volk met als oppermachthebber de keizer. Hoe het in het klooster zit, gaat Thomas illustreren aan de hand van de bijen. Deze zijn namelijk ook op te delen in drie groepen: de moeders, de jeugd en de darren. De moeders zijn de oudsten, en dragen vrucht. De jeugd is krachtig, werkt veel en luistert naar de lessen van de oversten. De darren hebben geen angel en zijn dus onvolledig. Zij dienen de echte bijen en helpen de moeders tijdens het werken en ‘in der vrucht’⁵⁹. Als ze traag zijn, worden ze gedood.

Waar

Aan het begin

Betekenis

De moeders staan voor de oudsten. De vrucht die de moeders dragen, staat voor de vrucht die priors en oversten uit de wortels van de ware minne zoeken, dus voor de positieve gevolgen van ware minne. De jeugdige bijen worden geduid als de jonge kloosterlieden. Deze mensen bloeien, zijn sterk en werken met hun handen. Als ze niet werken, dan zingen ze de getijden in een koor, bestuderen ze de Heilige Schrift en volgen ze de regels op. Ze moeten hun naasten tot voorbeeld dienen. De darren hebben twee betekenissen. In de eerste betekenis zijn ze de lekenbroeders. De angel staat voor de stem. Deze hebben ze niet, dus ze kunnen niemand vals beschuldigen. Ze zijn weliswaar de knechten van de ‘klerken’⁶⁰, maar dit is niet erg, want ze zijn geen echte knechten. Priesters en monniken moeten hen namelijk lief hebben als ware broeders. In de tweede betekenis staan de darren voor verkeerde en hovaardige leken. Zij zijn de knechten van de zonde. Het kwaad wordt gedood, dit is barmhartig. Ook de moeder heeft nog een tweede betekenis: als ze door de darren wordt geholpen, staat zij voor de begeerlijke minne van de prelaat en de oudste broeder.⁶¹ Iedereen wordt goed en gelijk behandeld, er is geen onderscheid want iedereen kan de hemelse liefde ontvangen. Deze minne wordt opgewekt door handenarbeid en de vrucht van de deugd. De gelovige jonge ‘bijen’ moeten leren dat ze hun ouders moeten helpen en hen liefde moeten tonen en voor hen moeten werken.⁶²

Opvallend

Allereerst is het opvallend dat zowel de moeders als de darren twee allegorische interpretaties hebben. De moeders staan voor de oudsten en voor de begeerlijke minne van de prelaat. De darren staan voor de lekenbroeders en voor verkeerde en hovaardige leken. Zoals gezegd in hoofdstuk twee is dit gewoon: ieder ding heeft evenveel allegorische interpretaties als eigenschappen.

Verder is het opvallend dat er gezegd wordt dat dieren die geen angel hebben, onvolledig zijn. De koning heeft ook geen angel, maar die is natuurlijk niet onvolledig. Verder wordt de angel anders geduid: bij de koning stond de angel voor het zwaard, bij de darren voor de stem om iemand vals te beschuldigen.

⁵⁹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 65, r. 26.

⁶⁰ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 63, r. 30. Een klerk is hier waarschijnlijk iemand met een wijding.

⁶¹ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 65, r. 27-28.

⁶² Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 67, r. 21-23.

Logisch gezien lijkt de categorie 'oude bij' te missen. Als de jonge bij opgroeit wordt hij moeder, dar of koning. Meer groepen zijn er immers niet.

6.2.2 Hard werken

In hoofdstukken 7, 8, 9/10a, 17, 23, 24, 27, 34, 37, 41 en 45 vind je uitspraken over hard werken.

Wat

Het bijenvolkje werkt hard en dit kan niet vaak genoeg worden benadrukt. Iedere bij heeft zijn eigen taak, zoals timmeren, gladmaken, advies geven, de buit verdelen en halen en bewaken. De jeugd werkt buiten en de ouderen werken binnen. Als ze niet werken, worden ze gestraft of gedood. Er zijn agressieve bijen die harder werken, hun producten zijn uitmuntend. Als ze iemand steken, komen hun darmen naar buiten en zullen ze sterven. De bijen halen hun honing niet alleen uit welriekende, maar ook uit stinkende kruiden, hoewel zij over het algemeen alles mijden wat stinkt. Hun raten zijn hemels. Als ze boven een welgeurende akker vliegen, blijven ze begerend hangen aan de bloemen. Ze werken zorgvuldig om de zoete geur te onderzoeken en hangen aan zoete kruiden omdat 'de ruerkens ouer dat gras lopen'.⁶³ Dit citaat betekent waarschijnlijk dat het een weiland is waar beekjes doorheen lopen. Een andere mogelijkheid is dauw, maar omdat de betekenis (zie hieronder) zegt dat de rivieren voor de vier evangelisten staan, is dit niet waarschijnlijk.

Waar

Door de hele tekst heen

Betekenis

De allegorische interpretatie is over het algemeen vrij simpel: het bijenvolk werkt hard, dus moeten de kloosterlingen dit ook doen. Er zijn enkele hoofdstukken die wel opvallen. De bijen die vanwege hun luiheid gedood worden, staan voor de mensen die berecht worden tijdens het laatste oordeel. De heer haat ongerechtigheid en zal uiteindelijk rechtvaardig oordelen. De darmen die bij de stekende bijen naar buiten komen, staan voor de haat. Dit is zondig. Hoewel de bijen dus hard werken, mogen ze niemand steken. Hardwerkende mensen mogen ook niemand haten. Dat bijen hun honing ook uit stinkende kruiden halen, betekent dat je alles mag proeven, maar enkel dat moet houden wat goed is. Welriekende kruiden staan voor de 'werken des guden gheruchtes'⁶⁴, de werken met een goede reputatie. De Heilige kerk gebruikt de goede en kwade werken om er deugd uit te halen. De raten staan in de allegorische interpretatie voor adviesraden, mensen die raad geven dus. Dit is in het Middelnederlands hetzelfde woord. Waar veel raden zijn, moet heil wezen. De bijen die boven de welgeurende akker vliegen, staan voor de geneugten die de Bijbelstudie is. De akker staat voor de Wet, de bloemen staan voor de profeten, inclusief Salomo's boeken en Ecclesiasticus. De rivieren staan voor de vier evangelisten en de zoete kruiden staan voor de boeken van de apostelen en de brieven.

Opvallend

Niet zo veel: werken is fijn en goed, maar geeft je geen vrijbrief voor haat. Proef alles, maar hou alleen wat goed is en lees vooral veel in de Bijbel.

⁶³ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 186, r. 48-49.

⁶⁴ Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 168, r. 22-23.

6.2.3 Samen

In hoofdstukken 10b, 11, 12, 18, 24, 28, 29, 30 en 39 vind je uitspraken over samen.

Wat

Het bijenvolk doet veel gemeenschappelijk. Ze werken samen, wonen samen, eten samen, gaan samen slapen en staan samen weer op, zwijgen en zingen samen⁶⁵, hebben gemeenschappelijke kinderen en een gemeenschappelijke vrucht en zijn samen maagdelijk.

Waar

Eveneens overall. Net als werken wordt dit onderdeel van het bijenleven vaak benadrukt.

Betekenis

Het is goed dat mensen in een klooster bij elkaar wonen en daar samen eten. Stilte is goed, en samen werken ook (zie 2. Hard werken). Zingen is ook heel goed, want dit versterkt het geloof in de harten van de mens. Verder is het geweldig dat een bij altijd maagdelijk is. Een maagd heeft immers ook Christus gebaard. Maagdelijkheid en kuisheid zijn allebei zeer prijzenswaardig.

Opvallend

28, 29 en 30 bevatten dezelfde informatie, maar hier wordt een andere allegorische interpretatie aan gegeven. In 28 vertelt Thomas veel over maagden, in 29 vertelt hij veel over (on)kuisheid en in 30 zegt hij dat samen kuis zijn het allerbeste is, en benadrukt dat de mens voor zijn naaste moet werken. Zoals gezegd in hoofdstuk twee is dit niets bijzonders: iedere eigenschap wordt immers anders geallegoriseerd.

6.2.4 Lieve/goede bijen

In de hoofdstukken 13, 15, 19, 20, 21, 22, 35, 36 en 47 vind je uitspraken over lieve/goede bijen.

In de hoofdstukken 5, 14 vind je uitspraken waarin de bijen negatief naar voren komen.

Wat

De bijen zijn een vriendelijk en vredelievend volkje, dat niet uit is op ruzie, maar liefst gemeenschappelijk en in harmonie hard werkt. Zoals aan deze zin te merken is, is deze categorie innig verstrengeld met categorie twee en drie. Desalniettemin zijn er veel hoofdstukken waarin apart benadrukt wordt hoe lief en goed de bij is. Ze zijn zeer deugdzaam, vredelievend, hebben een wonderlijke vriendschap, beschadigen niet de zachtmoedigen met hun angel (maar ons wel, want wij hebben bitter zweet), zijn onschadelijk voor hun omgeving, zijn niet gierig, hebben prachtige stemmen en zijn gehoorzaam.

Waar

Door de hele tekst heen.

Betekenis

Het is zeer goed dat bijen zo vriendelijk en vredelievend zijn, dit zouden wij moeten naleven. Je kunt God immers enkel zien als het vrede is, en in de Bijbel zijn vele goede voorbeelden te vinden over vriendschap en gastvrijheid. In hun deugdzaamheid kun je Maria zien. Verder moet je hard werken, want als je iets vaak doet, dan onthoud je het beter. Bovendien moet je je aan de Bijbel houden.

⁶⁵ Ze zingen heel mooi, zie Stutvoet-Joanknecht 1990, Boek II,40.

Opvallend

In II,15 wordt verteld dat ware bijen een engel hebben. Dit impliceert niet dat de koning geen ware bij is, omdat hij geen engel heeft. Dit maakt Van Cantimpré in zijn uitleg duidelijk.⁶⁶ Er is namelijk een groot verschil tussen de allegorische interpretatie van de afwezigheid van de engel van de bijenkoning en de afwezigheid van de engel van een gewone bij. De engel bij de koning stond voor wreedheid, dus het ontbreken van de engel bij de koning stond voor het ontbreken van wreedheid bij de koning. In het geval van de gewone bij staat de engel voor het straffen van gebreken. Gebreken straffen is goed, en hoort dus niet afwezig te zijn. Thomas verwijst dus terug naar Boek I.

Verder maakt Thomas middels de hoofdstukken in deze categorie uitermate duidelijk dat je tegen bijen moet opkijken, en ze als goed voorbeeld moet omarmen.

Er zijn drie hoofdstukken waarin de bijen in mijn ogen niet als goede wezens naar voren komen. Het gaat om de hoofdstukken 5, 14 en 34. In deze hoofdstukken wordt verteld dat ze de darren eerst uitdrijven om te werken en de echte bijen de trage darren zonder barmhartigheid doden. Verder hebben bijen (in tegenstelling tot wat er in hoofdstuk 13 beweerd wordt) soms ruzie met andere volkeren over bloemen. Ook doen ze strenge onderzoeken, waarna ze de ongehoorzamen kastijden en doden.

De allegorische interpretatie van deze hoofdstukken is echter veel minder onvriendelijk. De 'menselijke darren', de lekenbroeders, worden wel gezeseld als ze zondig zijn, maar niet gedood. De zonde in hun wordt wél gedood. De ruzie wordt niet geallegoriseerd, enkel de goede eigenschappen van de bloemen; de bloemen staan namelijk voor de deugd. De strenge onderzoeken zijn rechtvaardig, en er worden passende maatregelen genomen. Dit is eveneens positief.

6.2.5 Weer

In hoofdstukken: 38, 43, 44, 50, 52 en 53 vind je uitspraken over het weer.

Wat

Het weer heeft een grote invloed op het leven van de bij. Duidelijk is dat bijen niet van kou of wind houden, en dan dus binnen zullen blijven. Dan zullen ze hun korf schoonmaken. Een handige eigenschap is dat ze het weer en de wind kunnen voorspellen. Na een lange winter worden ze levendig als ze in de zon gelegd worden. In de winter schuilen ze en eten ze hun voorraden op. In de zomer vliegen ze uit en rekken hun ledematen.

Waar

Vrij aan het eind.

Betekenis

Dat bijen hun korf schoonmaken betekent dat hun overtredingen en gebreken aan het licht zullen worden gebracht en gereinigd. Dit heeft dus niets met het weer te maken. De mogelijkheid tot het voorspellen van het weer en de wind, betekent dat ze plagen van God (regen) en bekoringen van de Duivel (wind) kunnen voorspellen. Bij 'slecht weer' blijven ze thuis, je kan immers beter vluchten dan de strijd verliezen. Bij goed weer vliegen de bijen uit. Als God het heeft bevolen, op de Dag des Oordeels, zullen alle mensen naar het kamp van de Heilige Schrift vliegen, en doen wat die tekst zegt. De zon die de bijen nieuwe levenskracht geeft staat voor de kracht van de penitentie, waarmee men gratie terugkrijgt als men heeft gezondigd. De winter staat verder voor de laatste verrijzenis waarin de ziel

⁶⁶ Zie Stutvoet-Joanknecht 1990, Boek I, 4.

wordt verenigd met het lichaam, en ziel en lichaam worden gekleed met de onsterfelijkheid. De zomer waarin de bijen uitvliegen is de verrijzenis na het einde van de wereld.

Opvallend

De allegorische interpretaties onder dit kopje interpreteren vaak niet het weer zelf, maar de acties van de bijen zoals schoonmaken en uitvliegen. Als ze wel het weer interpreteren, gaat dit over grote christelijke ideeën, zoals de Dag des Oordeels, duivelse verzoeken en de verrijzenis. Over de vergelijking van de winter als laatste verrijzenis, heeft Thomas van Cantimpré heel veel te zeggen: dit hoofdstuk heeft, vergeleken met de andere hoofdstukken, veel sermoenen.

6.2.6 Vijanden

In hoofdstukken: 54, 55 en 56 vind je uitspraken over vijanden.

Wat

De bijen hebben veel vijanden, te weten: zwaluwen en andere vogels, kikkers, horzels (incl. vleermuizen⁶⁷, de wevel en 'stupestres'⁶⁸).

Waar

Helemaal aan het eind. Het gaat immers nu niet zo zeer meer over de bij, maar over de bij in relatie tot andere diersoorten.

Betekenis

De zwaluw en de kikker staan voor de duivel. De horzels staan voor de vier vormen die de duivel kan aannemen. De eerste is de horzel zelf, die staat voor de duivels die zich uit wraak vermengen met onweer en donder. Hiermee schaden en doden ze de mensen. De tweede vorm is de vleermuis, die staat voor de duivel die 's nachts komt en fantasieën en visioenen meebrengt. Voor de derde vorm staat de wevel. Dit beest kan heel veel, en staat voor de menigvuldigheid van de duivel. De vierde manier is de stupestres, de geniepige duivel.

Opvallend

Hoofdstuk 56 is echt heel lang. Maar de duivel is een belangrijk onderwerp, wie valt voor de duivel komt immers in de hel. Daarom wil Thomas er veel over vertellen.

6.2.7 Algemene informatie/overig

In hoofdstukken: 12, 16, 17, 31, 32,33, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51 vind je algemene/overige uitspraken.

Dit is het kopje 'overig' en er valt dus alles onder wat niet (helemaal) bij de eerdere categorieën hoorde. Dit zal ik niet verder uitzoeken en is dus stof voor verder onderzoek.

6.3 Conclusie

Ik heb hierboven geprobeerd deze drie deelvragen te beantwoorden: welke bijeninformatie wordt er precies gegeven, hoe is deze informatie geordend en hoe allegoriseert Thomas de informatie? Hiervoor heb ik elk boek in categorieën opgesplitst waaronder de informatie valt. Hierdoor is duidelijk geworden dat Boek I een, voor moderne begrippen, duidelijker structuur heeft dan Boek II. In Boek I staan de

⁶⁷ Volgens Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 330, heeft de vertaler dit verkeerd vertaald. In het Latijn staat er 'blattae', kakkerlakken.

⁶⁸ Dit is Latijn, en betekent volgens Stutvoet-Joanknecht 1990, p. 330, 'schender' of 'onteerder'.

categorieën, op een enkele (verklaarbare) uitzondering na gegroepeerd en op volgorde. Wat Thomas doet is echter subtieler en verknoopter dan mijn categorieën. Een voorbeeld hiervan is de kwestie van de hoofdstukken 9, 10 en 11. Deze staan heel logisch achter elkaar, want ze verwijzen naar elkaar door. Ze vallen echter alle drie in een andere categorie.

De structuur in Boek II is wat onduidelijker. De inleidende categorie staat aan het begin, die over de vijanden en de duivel aan het eind. De overige categoriën staan overal, en over de restcategorie kan ik niets zinnigs zeggen. Deze ongestructureerdheid maakt dat je bepaalde dingen vaker leest, en misschien beter onthoudt. Je leest niet één keer achter elkaar dat bijen hard werken en de mens dat dus ook moest doen, maar meerdere keren. Dit kan helpen om de boodschap duidelijk te maken.

Verder allegoriseert Thomas bijna alles. Soms zijn de allegorisaties heel letterlijk: de bijenkoning versiert zich niet, dus moet de prelaat het ook niet doen, en op een ander moment heel figuurlijk: de vrucht van de moeder staat voor de positieve gevolgen van ware minne.

7. Vraag 2b: hoe wordt de bijeninformatie gebruikt in de encyclopedieën?

Het doel van encyclopedieën was mensen informeren. Ze hoefden dus niet van iets overtuigd te worden of tot iets aangespoord. De informatie werd dus niet geallegoriseerd.

De lemma's over de bijen in de encyclopedieën lijken in eerste instantie van iedere structuur verstoken. De informatie over het bijenvolk staat lukraak door elkaar, en over categorieën die overzichtelijk bij elkaar staan hoef ik al helemaal niet te beginnen. Bij nadere lezing blijkt er wel degelijk orde in de chaos te zitten, maar dit is een orde van een andere aard dan die wij gewend zijn. Zoals ik in hoofdstuk 2 vermeldde, is alle middeleeuwse wetenschap gebaseerd op teksten. Encyclopedieën zijn een duidelijk voorbeeld hiervan. De samenstellers trokken er niet zelf op uit om hun informatie over, in dit geval, bijen op te doen, maar ze pakten belangrijke werken van auteurs met autoriteit uit de boekenkast. Per onderwerp schreven ze dan op wat deze auteur erover gezegd had. Zo bezien zijn encyclopedieën eigenlijk een soort uittrekselboeken. Een tekst had autoriteit als hij intrinsieke waarde had, en dus in overeenstemming was met de Christelijke waarde, en authenticiteit bezat. De authenticiteit bezat hij als hij kon worden toegeschreven aan een erkende autoriteit. De opbouw van de tekst laat zich voorspellen en dat is bij de door mij onderzochte encyclopedieën niet anders. Per lemma is de informatie gesorteerd op de auteurs waar de informatie vandaan komt. Dat zal ik hieronder bespreken.

7.1 DNB

Maerlant is in zijn inleiding bijzonder trots op de grote namen die hij aan zal halen: 'niemene nebbe dies waen/dat ic die materie vensed/els dan ic die rime pensede/want de materie vergaderde recht/van colne meester albrecht/hute desen meesters die hir comen/die ic iv sal bi namen nomen'.⁶⁹ Na dit stuk tekst is het weinig verrassend dat ook hij zijn lemma over de bij gesorteerd heeft op de geleerde die de informatie verschaft. In de eerste regels worden Ambrosius en Basilius aangekondigd als informatieverschaffers: 'Apes dat es die bie/sente ambrosius seget mie/ende basilius de groote/dat sijn worme sonder ghenote'.⁷⁰ Verderop heeft Palladius informatie gegeven: 'Palladius seget dus mie',⁷¹ en de laatste is Ovidius: 'ovidius bouke segghen van dien'.⁷²

⁶⁹ DNB r. 10-16.

⁷⁰ DNB r. 11516-11519.

⁷¹ DNB r. 11614.

⁷² DNB r. 11717.

Met Sint Ambrosius wordt Ambrosius van Milaan bedoeld, die tussen 339 en 397 leefde en veel werken over de Kerk schreef. De informatie komt waarschijnlijk uit *Hexaameron*, een werk over de zes scheppingsdagen zoals ze zijn beschreven in Genesis. Een andere mogelijkheid is een tekst die een reeks homilieën (onderricht van de kerkvaders) over de maagdelijkheid bevat: *De virginibus*, *De virginitate*, *Exhortatio virginitatis*. Basilius de Grote is Basilius van Caesarea. Hij was heilige en kerkvader en leefde tussen ca. 330 en 379. Het is mij onduidelijk welk werk van Basilius door Maerlant gebruikt wordt. St. Palladius was de eerste bisschop van Ierland. Hij leefde in het begin van de vierde eeuw. Over hem is verder bijzonder weinig bekend, dus het is wederom onduidelijk welk van zijn werken Maerlant gebruikt heeft. Publius Ovidius Naso, beter bekend als Ovidius, was een van de grootste dichters van zijn tijd. Hij leefde tussen 43 v. Chr. en 17 na Chr. Eén van zijn bekendste werken is de *Metamorfosen*, een bundel verhalen uit de Griekse mythologie. In het laatste boek van de *Metamorfosen* licht hij bij monde van Pythagoras de titel van het werk toe. Om zijn betoog te versterken gebruikt hij ook voorbeelden van geologische en biologische metamorfosen. Een voorbeeld hiervan is de bij, die ontstaat uit stierenkadavers.⁷³

7.2 VDPDD

Dit werk is qua structuur analoog aan DNB. VDPDD boek 12 begint met Ysidorus. Daarna volgt vrij snel Ambrosius, en ook Aristoteles wordt genoemd.⁷⁴ Ysidorus is Isidorus van Sevilla (560-636), aartsbisschop van Sevilla en auteur van de *Etymologiae*, een gezaghebbende encyclopedie. Over Ambrosius heb ik in 7.1 al iets gezegd. Aristoteles (384 v. Chr.-322 v. Chr.) was een Grieks filosoof en bekend om zijn analytische manier van denken.

In VDPDD Boek 18 wordt eerst Plinius genoemd. Opvallend is dat zijn werken worden gespecificeerd. De informatie is te vinden in Boek 11, hoofdstukken 4, 6, 14, 18, 19 en 20; Boek 12, brief a. Plinius de Oudere (Gaius Plinius Secundus maior, 23-79) heeft de *Naturalis historia* geschreven, een encyclopedie bestaande uit 102 boeken. Ook Avicenna wordt genoemd, en ook hierbij wordt de precieze vindplaats aangegeven: boek 7 en in boek 8, hoofdstuk 3. Avicenna (Ibn Sina, 980-1037) is vooral bekend om zijn teksten over aristotelische filosofie en geneeskunde en schreef ongeveer 100 tot 250 verhandelingen. Ten slotte wordt er aan het eind gezegd dat je voor meer bijeninformatie maar in Plinius moet kijken, waar je meer informatie vindt van Aristoteles en Seneca.

8. Uiteindelijke conclusie

De informatie uit DBB komt grotendeels overeen met de informatie in de encyclopedieën, maar niet helemaal. Thomas heeft in totaal bij dertien hoofdstukken (van de 81) informatie toegevoegd die niet in een encyclopedie terug te vinden is. In de encyclopedieën staat veel informatie die niet terug te vinden is in DBB. Deze informatie heeft vooral betrekking op zes tendensen (omschreven in 5.2). Allereerst zijn er meerdere soorten bijen. Daarnaast wordt er gesproken over beesten die geen bijen zijn, maar wel met bijen te maken hebben. Ze lijken namelijk op bijen of ze zijn hun vijanden. Verder zijn bijen in de encyclopedieën gemener dan in DBB. Ook de werkwijze van de bijen wordt uitgebreider beschreven: hoe ze hun materialen verzamelen, hoe ze hun korf maken en deze beschermen. Verder wordt uitgelegd hoe je bijenhoning als geneesmiddel kunt gebruiken.

Hoe de bijeninformatie in beide genres gebruikt wordt, verschilt wel aanzienlijk. Allereerst wordt in DBB de informatie geallegoriseerd, terwijl dit in de encyclopedieën nergens het geval is. Verder is de structuur heel anders. DBB is gesorteerd op onderwerp: de informatie over de bijenkoning is gescheiden van de informatie over het bijenvolk. Binnen deze twee groepen is de informatie veel minder geordend,

⁷³ Zie Meeuse 1992, p. 211.

⁷⁴ VDPDD r. 33855.

al valt ook daarin enige logica aan te wijzen. Bij de encyclopedieën is dit heel anders: daar is de informatie gesorteerd op de autoriteit waar de informatie vandaan komt, op de bron dus.

Beide verschillen vallen te verklaren door de tekstdoelen. De encyclopedieën hebben als primaire doel om informatie over de bij te verschaffen. Het doel van Thomas van Cantimpré is anders. Hij heeft een duidelijk idee over het kloosterleven en zet bijengegevens in om dit idee duidelijk te maken. Door de bijeninformatie krijg je beelden in je hoofd. Als een kloosterling in een situatie terecht komt die Van Cantimpré in een allegorie of exemplum beschrijft, kan hij zich herinneren wat de bij deed en gespiegeld aan zijn gedrag handelen. Daardoor is deze manier van werken uiteindelijk effectiever dan een puntsgewijs traktaat: beelden zeggen meer dan duizend woorden. Voor Thomas was een logische opbouw wenselijk, zodat zijn punt beter overkwam. Op detailniveau is de structuur dan minder belangrijk, bovendien dringt informatie beter door als je er vaker kleine stukjes over leest dan als je er één keer een groot stuk over leest. De bij is iets om naar op te kijken en om je aan te spiegelen, dit is het belangrijkste.

9. Literatuurlijst en verklaring afkortingen

Primaire literatuur

- BUA *Bonum universale de Apibus*. Thomas van Cantimpré. Niet gebruikt.
- DBB *Der byen boeck*. Thomas van Cantimpré. Ed. C.M. Stutvoet-Joanknecht, Amsterdam 1990.
- DNB *Der naturen bloeme*. Jacob van Maerlant. Ed. Gyseling, Den Haag/Antwerpen 1998, r. 10-16 en r. 11516-11739. Raadpleegbaar op http://www.dbnl.org/tekst/maer002dern02_01/index.php
- DNR Thomas Cantimpratensis, *Liber de natura rerum*. Bezorgd door Boese, Berlijn/New York 1973.
- VDPDD *Van den proprieteyten der dinghen*. r. 33766-33973 en 58868-59228. Raadpleegbaar op http://www.dbnl.org/tekst/enge022vand01_01/enge022vand01_01_0011.php

Secundaire literatuur

- P. Meeuse, *De jacht op Protheus*. Amsterdam 1992. Raadpleegbaar op http://www.dbnl.org/tekst/meeu001jach01_01/meeu001jach01_01_0010.php
- F. van Oostrom, *Stemmen op schrift*. Amsterdam, 2006.
- P.W.A. Wackers, 'Opvattingen over taal en taalgebruik. In: *Middeleeuwse ideeënwereld 1000-1300*. Hilversum 1994, p. 317-341.
- P.W.A. Wackers, 'Die Mittelniederländische encyclopädische Tradition'. In: *Jacob van Maerlants "Der naturen bloeme" und das Umfeld*. Münster 2001, p. 11-27.
<http://www.bestiary.ca/intro.htm>, juni 2012
- Middel Nederlands Woordenboek, lemma 'Schouwinge I'. Raadpleegbaar op <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=MNW&id=50352&lemma=schouwinge>

10. Bijlages

Bijlage 1: DBB, BOEK I

Wel in DNB

Hfdst	Bijeninformatie	DNB
4	De coninck der byen en heuet gheine angel. nochtant is he ghewapent mit moghentheit ende myt vnsichlicheit.	11583
5	In enen ymme korue en is mer ene prince de ouer de anderen <anderen> herscopie heuet alse een coninck.	11572
6	DE coninck der byen heuet in den voerhouede ene vleckte daer he mede verciert wort. alse mit enes coninghes crone.	11577
8	Dese is altoes schoenre van ghedante ende twewerue merre dan de anderen.	11573
9	Syne vloghele sin korter	11575
12	Wanneer de coninck wt reiset so is al dat her der byen vergadert vmme em als een cloet ende om beringet em// ende bescer met em.	11618
15	In anderen tiden is he mit den byen in den arbeide ende he gheet ende beseet de arbeiders. ende he is allene vri van den arbeide.	11611, 11668
16	By den coninghen sin somighe stedighe ghesellen bewarers sinre macht.	11669
21	Des coninges gudertirenheit ende sorchuoldicheit is alre meest ouer dat volc. ende des volkes ghehorsamheit wlherdet also seer vnder den coninc dat se nummeer vnder een beweget werden mit hate ofte mit twidrachtte.	11535
22	Under den coninghe wort bewart wonderlike ghehoersamheit des volkes.	Zie 21
23	De coninck wort van den volke in den heer verheuen ende voer ghesaet.	11538
25	Wanneer de coninck steruet so vmme ringet dat drouige volc den doden ende anseende dat dode licham bescreyen seet. Ende isset dat men em dan nicht to hulpe comen so steruen se van hunger.	11687

Niet in DNB, wel geïmpliceerd

11: Unde se verbliden em alle dat se gheseen moghen werden in sinen denste.

Niet in DNB, wel in VDPDD

Hfdst	Bijeninformatie	VDPDD12	VDPDD18	DNR
3	Mer wan de coninghe der byen vpgewassen syn so doden se de anderen byen ghemeenlike ende eendrachtelike de snodesten coninghe op dat se de scharen der byen nicht en delen ende twistinghe verwecken	33904/11		verwant met 295, 49-58
10	Wanneer de byen wt vlegghen so is de coninck in den middel	33901		Ongeveer 296,108
14	Wanneer de heer der bien wt sal trecken. so en daer daer nimant wt eren husekens gaen. eer de coninc wt ghegaen is. ende he vloecht//voer alse een prince	33783		296 114-115
18	De coninck is altoes sorchuol//dich bynnes huses. ende en let em nicht lichtelike buten seen sunder sake		59011	Vgl 296, 111-112
19	DE coninck en gheet nicht wt dan wanneer dat heer wt reisen sal		59016	296,112
24	Den moden coninck boren de sterkesten vp mit eren schulderen ende draghen ene al heel		59025	296,125-126

Niet in DNB, niet in VDPDD

Hfdst	Bijeninformatie	DNR
1	De coninck der byen is van honich varwe. Ende is ghemaket van der wtuercorener blomen	296, 104-105
2	Vele coninghen beghynnen vake te werden in enen ymme korue	X
7	De coninck der byen en wort nicht verciert mit enighen sunderlinghen tekene bouen andere byen	X
13	Isset dat welke bye den coninc so na vleghet dat he sine vloghele quetset. de en sal nicht vntvleen der schaer se en werde ghewroken	X
17	By den coninck sin wrede stockers de de misdadighen pinen mit der doet	X
20	Isset dat daer ienighe bye moeder is ofte bi euenturen dwelet der volghet de coninck mit sinen roke. opdat he verlichte de daer mode is. ende weder tot rechte brenghet de daer dwelet	X

Bijlage 2: DBB, Boek II**Wel in DNB**

Hfdst	Bijeninformatie	DNB
7	Allen byen is ghemene arbeit	11525
9	Wanneer de bien dor de lucht vlegghen so en voergheet em ghin dach in ledicheit	11559
10	Wanneer de bien dor de lucht vlegghen moghen soe en voergheet em geen dach in ledicheit	11559
10	Se wonen alle in ener wonynghe. Want de nature en gheneghe des niet dat se van een ghescheden werden	11522, 11644, 11658
11	Em allen is ghemene spise ende se en eten niet van een ghescheden op dat daer niet en ghesche onghelicheit in den werke in der spise ofte in der tijt	11523, 11650
12	De bien swigen to samen ende wanneer dat et begint auent to werden so singen se in den ymme corue ende laten altelken of so lange hent daer ene bye omme vlocht ende mit der besunen eerre stemme ghebedet ruste of silencium	11632, 11655
14	Under tiden wort kijf onder den byen omme de blomen to samende to voren mer mit in werpinghe des stoues ofte mit roke werden se alle ghescheden	11690
16	De byen de de angel verlesen en conen vort an ghijn honich maken.	11698
17	Daer sin groue byen alse rusteers verue(er)lic van ansichte vele toernigher dan de ander. mer vromer in den // arbeide ende werke. Dese byen steken somtyd so nydelike dat em de angel wt gheet mit den darmen ende dan steruen se rechteuort.	11698
18	Under alle kunne der deren is dit wtermaten wonderlic allene onder den byen dat se hebben ghemene kindere eende em allen is ghemene vrucht.	11526
23	Under den bien sin menighehande ammete een deel byen tymmeren de andere maken slicht ende suerlic de anderen raden to[.] de anderen delen dat//daer ghehaelt is.	11638
25	Dv machste seen dat somighe bien vliteliken arbeiden vmme cost to vergaderen ende de andere sin sorchuoldich van der bewarin ghe ende bewisen vlitelike hode.	11640
26	Dv machste seen dat de anderen bien sorchuoldich sin van den tenten ende vlitighe hode hebben.	11645

28	IN allen bien is hele iuncferscap des lijchames ende se en werden mit gheenre vnreinicheyt vnder een ghemenghet nochtan brenghe se voert dat alre meeste swerm der kyndere.	11526
29	DE byen en werden mit gheenre vnreinicheit vnder een ghemenghet. noch se en werden nicht vntbunden in vnkuischeit.	11526
31	ALse de byen buten benachten so slapen se vp den rugghe. vp dat se ere vloghele beschermen moghen van der douwe.	11565
32	AL ist dat die bien vnder de Ee gheset sijn nochtan sijn <sijn> se vry.	11535
34	DE byen dhoelden strenghe vndersuken des ordels de vnghehorsamen doden se. se castien se ter stunt ende pynighen// se mit der doet.	11602, 11665
37	DE byen en halen nicht dat honich allene van walrukenden kruden. mer ok van stinkenden kruden. nochtan hebben se wnderlike ghenoechte in guden ruke ende natuerlicke vleen se allent dat stinket. Mer nochtan merren se ene korte tijt nutlicke in den stinkenden kruden. vmme de gude vrucht des honighes.	11702
39	ALse de byen to samen vergaddert sijn so singhen se sotelicke. (...)	11654
40	DE bien hbben angheneme ende wnderlicke sote stemmen.	11654
41	DE byen hebben hemelicke rade.	11550
42	DE bien vorbekennen de tijde.	11635
43	DE byen vorwicken de reghene ende de wynde dan blijuen se vnder den dake.	11635
44	JSt daat de tocomende dach sachte ende claer wesen sal so vlegghen de byen alle vth.	11635
51	DAT langheste leuen der byen is seuen iaer. ende se moghen nummer duren bouen tien iaer.	11712
52	JN den winter schulen de byen ende// dan eten se dat honinch dat se des somers vergaddert hebben.	11708

Niet in DNB, wel geïmpliceerd

8: Al de bien werden sundr vnderscheit wt ghedreuen tot den arbeide

13: Under den byen is de alre hochste vrede

19: De bien werden mit verwunderliker vrentschap onder een geuot

21: Vele cunnen der deren sin begherlic ende gyrich mer dat cunne der bien en heft ghine gyrichteit ende verblindet em van der waldaet.

22: In den bien vint men bina de edelheit aller doghet ende de in anderen deren ghedelt sin de heuet de natuer in den bien wt ouervlodeli ker waldaet vergadert

24: DV machste seen dat alle de bien arbeiden vmme de gauen

35: DE byen sijn in wnderlicker wyse vnschadelick

47: DE byen en ouertreden nicht de ghesetten termyne

Niet in DNB, wel in VDPDD

Hfdst	Bijeninformatie	VDPDD12	VDPDD18	DNR
27	DE de ioghet hebben trecken wt to werke ende de oldesten werken binnen.		58945	
30	AL ist dat de byen mit ghener vnkuischeit vnder een ghemenghet en werden. nochtan brenghe se voert de alre meesten sworme der kinder.	33771		293,5- 294,2
33	ALse de byen enen coninck ordinieren. so scheppen se oec	33776/7		Regelnrs

	dat vollick.			onbekend
38	WNderlicke reynicheit is vnder den byen. Al de vnreinicheit ver gadderen se int middel ende ghene vnreinicheit blijft daer ver halen. want//eer gheuoech leggen se binnen in den korf vp dat se nicht veer vth en doruen gaen. ende wanneert vnweder is dat se ledich syn van den anderen werke. so draghen se de vnreinicheit vth.		58975, 59216	
49	U<V>th der byen vrolicheit ende ere gude varwe verstet men ere ghesuntheit.		59094	

Niet of anders in DNB, niet in VDPDD

Hfdst	Bijeninformatie	DNR
1a	Dat volc der byen wort ghedelt in dreem	294, 28-29
1b	DAt ander deel van den bien sint de byen de in der kracht der ioghet vele werken vullenbrenghen ende in der disciplinen der moder vnderdanich sin ende nochtan nicht en doen sunder de ghebode der ouersten	294, 36-39
2	SE sin in enre hande disciplinen der moder vnderdanich ende en doen nicht sunder ghebode der ouersten	294, 36-39
3	Dat derde deel der byen is der ghenen de ghenomet werden dornen. Dese sin sunder angel alse vnvullencomene byen	294, 39-41
4	Dese sin alse denars ende knechte der waren byen	294, 39-41
5	DEse byen sunder angel werden eirst wt ghedreuen to den werke ende de rechten bien doden se sunder barmherticheit de trach sin	294.41-42
6	DE clen byen ofte dornen helpen den moder nicht allene in den werken mer ock in der vrucht	X
15	DE ware byen hebben elck enen anghel mer daer mede en schade ghen se nicht den sachtmodighen meer so wy daer hebben bitter sweet ende van// naturen stinkende sin de veruolghen se ende steken	X
20	DE bien veruullen de doget der gasterien. Want se ontfangen to em in vromde bien de gueder ende sachtmodigher naturen sin	X
36	DE byen en schaden ghenen vruchten. noch oek den doden vruchten	X
45	ALs de byen vlegghen ouer walrukenden acker soe blijuen se begher like hanghende an den blomen. Ende dar de riuerkens ouer dat gras lopen dar hanghen se an den soten krude. ende se arbeiden sorchuoldelicke to vnder vinden den soten roke	X
46	DE byen werden besloten bynnen den palen eens landes	X
48	DE byen verblijden em van hantslagghen. ende van den klanck des metaels	297, 168-169
50	SOMighe segghen dat de byen weder leuendich werden ist dat men se des winters vnder dat dack bewart ende in den meye weder lecht in der sunne	297, 173-174
53	DEs somers vlegghen de byen vth ende recht ofte se mit langhen verdrete des wynters vermoyet weren. so recken se vth ore lede ende ore vloghele ende mit mennichuoldigher vroude vlegghen se vth in de rume lucht	X
54	DE swalewen ende de anderen voghele veruolghen de byen.	297, 146
55	DE vorsche leggen laghe den byen als se water drinken.	297, 146-147
56	DE hornten veruolghen oeck de byen. ende se anuechten se vth naturlicken hate. To der kunne der hurnten werden oeck mede to gheuoghet drierhande kunne van anderen wormen. Alse vleder muse. weuele ende [stupestres]	X

